

**DE MOLLUSKEN-INVENTARISATIE VAN AMSTERDAM EN OMGEVING (2)
MENETUS DILATATUS (GOULD, 1841) EN ANDERE VERASSINGEN IN
DE AMSTEL EN DE LIJNBAANSGRACHT TE AMSTERDAM**

door

C.M. Neckheim

Inleiding

Tijdens het inventarisatieproject van Amsterdam zijn al tal van bijzondere (land-)slakken waargenomen, waaronder *Hygromia cinctella* (Draparnaud, 1801) en *Cerzuela jonica* (Mousson, 1854). Momenteel worden de grachten in het centrum van de stad en de daarin aanwezige zoetwaterslakkenfauna onder de loep genomen. Startpunt is de Amstel, van waaruit de grachtengordel wordt bemonsterd. Als eerste verrassing kwam *Menetus dilatatus* uit twee monsters tevoorschijn. Dit artikel behandelt kort het zoetwatermilieu in het centrum van Amsterdam en geeft van twee vindplaatsen een soortenlijst. Ook wordt het genus *Menetus* H. & A. Adams, 1855 besproken omdat er volgens Burch, 1989 en Clarke, 1981 er nog onduidelijkheid bestaat over de taxonomie.

Het zoetwatermilieu in het centrum

De rivier de Amstel eindigt in het centrum van Amsterdam en voorzag in het verleden de grachten en vaarten in het centrum van zoet water. Om de kwaliteit van het grachtenwater te verbeteren, alles werd in de grachten geloosd en de bevolking klaagde over stank, werd een bemalingssysteem (spuien) van de grachten ontwikkeld. Door het spuien ontstond een regelmatige stroming en werd het water zuurstofrijker. Omdat de grachten in het centrum van de stad liggen, lijkt het mij dat de watertemperatuur iets hoger is dan daarbuiten. De waterkwaliteit in het centrum lijkt beter dan tientallen jaren geleden, al is de grachtenbodem op veel plaatsen nog vervuild met bagger waarin olieachtige stoffen en zware metalen aanwezig zijn. Organische vervuiling door faeces en fosfaten komt veel minder voor: de binnenstad is bijna geheel op het rioleringsstelsel aangesloten. Alleen de woonboten lozen nog direct op het grachtenwater. Opvallende nieuwe grachtenbewoners als fuut en meerkoet voeden zich respectievelijk met vis, planten en mossels. Dit geeft aan dat de grachten voldoende voedsel kunnen bieden. De plantengroei onder water is vrij schaars, met als uitzondering hierop het meest noordelijk deel van de Lijnbaansgracht, waar stomp fonteinkruid en andere waterplanten groeien. Stomp fonteinkruid is een soort van matig voedselrijk en fosfaatarm water in kwelgebieden (Denters et. al., 1994). Omdat water- en moerasplanten zich niet optimaal konden vestigen, zijn in diverse stadsdelen "drijvende tuinen" op houten frames aangelegd, een gunstig substraat voor driehoeksmossels.

Materiaal en methode

I.v.m. de vele stenen, fietsen en andere obstakels die op de grachtenbodem liggen, is deze zeer lastig te bemonsteren. Ik gebruik een Tomadozeef aan een stok van drie meter. Het is een kwestie van goed zoeken naar een geschikte plek om te bemonsteren. Een zachte bodem geeft goed resultaat, omdat dit goed uit te zeven is. Er zijn al op verschillende plaatsen monsters genomen. Als de inventarisatie klaar is, zullen de resultaten worden samengevat in een boek over de weekdieren en schelpen (o.m. Eemienfossielen) van Amsterdam. Omdat deze publicatie nog op zich laat wachten, worden voorlopige resultaten en meldingen van zeldzame soorten zo nu en dan apart gepubliceerd.

Het genus *Menetus* H. & A. Adams, 1855

Volgens Burch (1989) behoeft dit genus meer taxonomisch onderzoek. Er worden twee subgenera genoemd uit Noord-Amerika, namelijk *Menetus* s.s. en *Micromenetus* F.C. Baker, 1945. *Menetus* (*Menetus*) *opercularis* (Gould, 1847) heeft een verspreiding van Zuid-Alaska tot Alberta en Zuid-Californië. Overigens noemt Clarke (1981) deze soort *Menetus cooperi* F.C. Baker, 1945. Hij zegt ook dat er verwante soorten en vormen zijn beschreven, maar dat er nog geen zekerheid is omtrent hun juiste naamgeving. *Menetus opercularis* is gekield, maar kent ook een niet gekielde vorm. Door haar noordelijke verspreiding lijkt het mij dat deze soort goed tegen een lage watertemperatuur is opgewassen. Hieronder volgen de soorten uit het subgenus *Micromenetus*, met hun verspreiding (volgens Burch, 1989).

- *Menetus* (*Micromenetus*) *brogniartiana* (Lea, 1842). [Near Cincinatti, Ohio; Woodville, Alabama]
- *Menetus* (*Micromenetus*) *dilatatus* (Gould, 1841). [Eastern United States, from Maine west to Iowa, south to Texas and Florida]
- *Menetus* (*Micromenetus*) *sampsoni* Sampson, 1885. [Illinois, Missouri & Arkansas]

Het genus *Menetus* heeft dus zijn oorspronkelijke verspreiding van Zuidoost-Alaska tot Texas en Florida. *M. dilatatus* heeft een meer zuidelijke verspreiding in Noord-Amerika en lijkt mij zodoende een mindere liefhebber van koud water. Er zijn vondsten bekend uit Duitsland (Glöer & Meier-Brook, 1994), Frankrijk en Engeland (Mouthon, 1986), Polen en voormalig Tsjecho-slowakije (Wallbrink & de Vries, 1996). Behalve in Engeland en Nederland is de soort vooral aangetroffen op plaatsen met relatief warm water. (Wallbrink & de Vries noemen de soort van de Maas en Utrecht). Het lijkt wel of er over meerdere soorten wordt gesproken, want het zou mij logisch lijken dat de noordelijke soort *M. opercularis* in Nederland en Engeland zou voorkomen en andere soorten in de overige genoemde landen (in verwarmde wateren). In ieder geval zijn de twee gevonden huisjes uit Amsterdam niet gekield en hebben ze een zeer wijd uiteenlopende laatste winding met een duidelijke fijne rastersculptuur aan de onderzijde van de schelp, duidend op *M. dilatatus*.

Voorlopige resultaten

In het voorjaar van 1997 kon ik *M. dilatatus* verzamelen uit de Amstel en de Lijnbaansgracht. Zoals al eerder aangegeven, is het onderzoek nog niet afgerond. Ik verwacht deze soort op nog meer punten in de stad te vinden. Op dezelfde locaties in Amsterdam werd ook *Ferrissia wauteri* (Mirolli, 1960) verzameld. Een andere leuke vondst is *Pisidium henslowanum* (Sheppard, 1823), een soort van stromend, in elk geval bewegend water. Voor de volledigheid worden van de twee vindplaatsen van *Menetus dilatatus* ook de andere verzamelde soorten vermeld. In de soortenlijsten wordt het aantal achter de naam gezet. Met algemeen bedoel ik meer dan 10 schelpjes in het monster. Voor de vindplaatsen worden ook de kilometerhokken gegeven volgens de Amersfoortcoördinaten.

Summary

The inventarisation of Amsterdam already revealed rare Dutch landmolluscs as *Hygromia cinctella* & *Cernuella jonica*. In the spring of 1997, two specimens of *Menetus dilatatus* (Gould, 1841) were collected in the river Amstel and the canal Lijnbaansgracht. *M. dilatatus* is originally an American species but is also found in other European countries. The genus *Menetus* is briefly discussed.

Aangetroffen soorten

SOORT	1: (Amstel)	2: (Lijnb. gracht)
<i>Viviparis contectus</i> (Millet, 1813)	alg.	
<i>Valvata piscinalis</i> (Müller, 1774)	alg.	7 ex.
<i>Valvata cristata</i> (Müller, 1774)	alg.	
<i>Bithynia tentaculata</i> (Linnaeus, 1758)	alg.	1 ex. & juv.
<i>Bithynia leachii</i> (Sheppard, 1823)	alg.	
<i>Radix peregra</i> (Müller, 1774)	alg.	
<i>Gyraulus</i> (Armiger) <i>crista</i> (Linnaeus, 1758)	2 ex.	
<i>Gyraulus</i> (<i>Gyraulus s.str.</i>) <i>albus</i> (Müller, 1774)	2 ex. juv.	
<i>Menetus dilatatus</i> (Gould, 1841)	1 ex.	1 ex.
<i>Anisus</i> (<i>Disculifer</i>) <i>vortex</i> (Linnaeus, 1758)	1 ex. lev.	
<i>Hippeutis complanatus</i> (Linnaeus, 1758)	3 ex. juv.	1 ex.
<i>Acroloxus lacustris</i> (Linnaeus, 1758)	8 ex.	2 ex. & juv.
<i>Ferrissia wauteri</i> (Mirolli, 1960)	3 ex.	3 ex.
<i>Physa fontinalis</i> (Linnaeus, 1758)	2 ex. juv.	1 ex. juv.
<i>Sphaerium corneum</i> (Linnaeus, 1758)	alg.	
<i>Musculium lacustre</i> (Müller, 1774)	2 d. & 2 juv.	
<i>Pisidium henslowanum</i> (Sheppard, 1823)	3 kl.	3 d.
<i>Pisidium nitidum</i> Jenyns, 1832	alg.	
<i>Pisidium pseudosphaerium</i> Favre, 1927	3 d. + 2 kl.	
<i>Dreissena polymorpha</i> (Pallas, 1771)	alg.	alg.

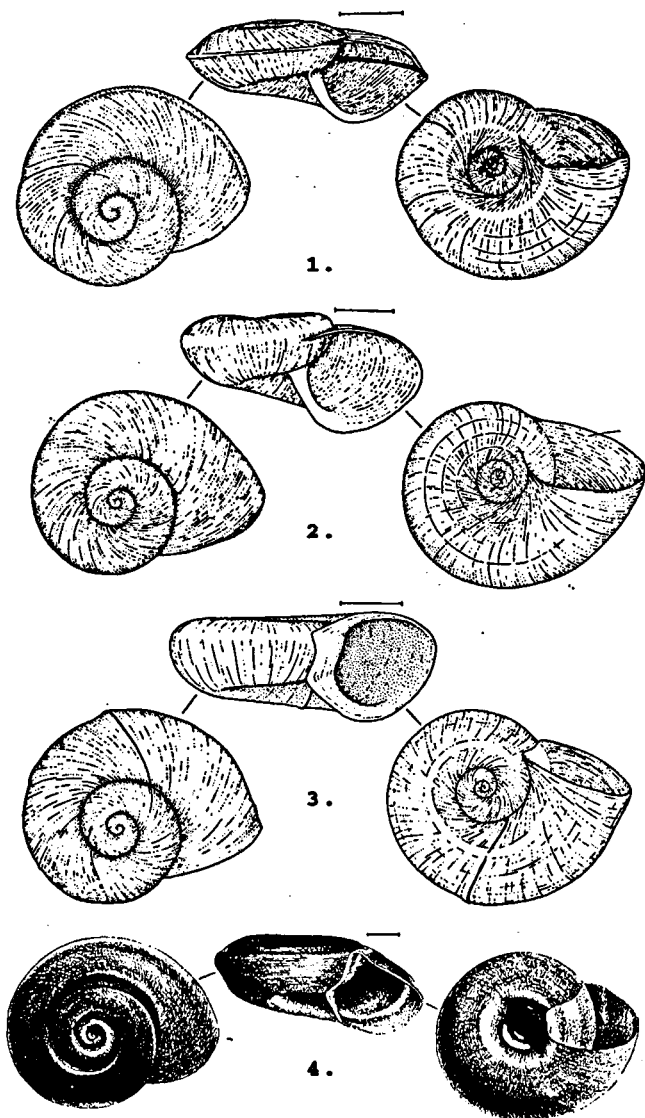
Vindplaatsen:

1. Amstel, t.h.v. Amsteldijk 23, zeeffmonster langs de zijde met gele plomp (nog niet zichtbaar), Amf.: 122-485, 26-03-1997.
2. Lijnbaansgracht, t.h.v 365-372, zeeffmonster langs de kant, 121-485, 26-03-1997.

(Tijdens een eerder bezoek aan vindplaats 2 verzamelde ik een juveniele schelp van *Viviparis contectus* (Millet, 1813) uit een zak, opgevist uit het water.)

Literatuur

- Burch, J.B., 1989. North American Freshwater snails. Malacological Publications, p. 1-365. Hamburg, Michigan, U.S.A.
- Clarke, A.H., 1981. The Freshwater Molluscs of Canada. p. 1-446. National Museum of Natural Sciences/National Museums of Canada.
- Denters, T., R. Ruesink & B. Vreeken, 1994. Van muurbloem tot straatmadelief. Wilde planten in en rond Amsterdam. p. 1-219. KNNV-uitgeverij Utrecht.
- Glöer, P., C. Meier-Brook, 1994. Süßwassermollusken. Ein Bestimmungsschlüssel für die Bundesrepublik Deutschland. 11. erweiterte Auflage. p. 1-136. DJN, Hamburg.
- Janssen, A.W. & E.F. de Vogel, 1965. Zoetwatermollusken van Nederland. p. 1-160 Uitgave NJN, Amsterdam.
- Mouthon, J., 1986. *Emmericia patula* (Gastropoda, Emmericiidae) et *Menetus dilatatus* (Gastropoda, Planorbidae), deux espèces nouvelles pour la faune de France. *Basteria* 50(4/6): 181-188.
- Neckheim, C.M., 1995. De mollusken-inventarisatie van Amsterdam en directe omgeving (1). *Clausiliidae*: voorlopige resultaten. *De Kreukel*, Amsterdam, 30(1/2): 3-5.
- Wallbrink, H. & J.N. de Vries, 1996. *Menetus dilatatus* (Gould, 1841) in de Maas bij Borgharen. *Corresp. -blad, Ned. Malac. Ver.* 292: 113-114.

Figs. bij Weckheim: Mollusken-inventarisatie Amsterdam (2) etc. (pags. 82-84). 1: *Menetus (Micromenetus) brogniartiana* (Lea, 1842); 2: *Menetus (Micromenetus) dilatatus* (Gould, 1841); 3: *Menetus (Micromenetus) sampsoni* Sampson, 1885; 4: *Menetus (Menetus) opercularis* (Gould, 1847) [= *cooperi* F.C. Baker, 1945 volgens Clarke, 1981]. [Afb. uit Burch, 1989].